

Светът на "Никотиана" в романа "Тютюн" на Д. Димов

Публикувано от Simonsita на 23.04.2010

Светът на "Никотиана" и разпадането на цивилизацията или "краят на боговете"

"Никотиана" като зловещ символ

Компанията "Никотиана" е център, около който са ориентирани всички съдби в романа. Тя, подобно на призрачен кукловод, държи в ръцете си всички нишки. В нейно име се извършват страшни деяния. "Никотиана" е свят на непрекъснато плащане с невъзвратими нравствени загуби. Заради нея Борис жертва Ирина, заради нея са убити Спасуна и Чакъра, заради нея умира самият Борис.

В съгласие с концепцията на разпадащия се "свят на капитала", в архитектурата на романа централно място е определено на тютюневата компания "Никотиана": следвайки някои вече утвърдени от естетиката на експресионизма характеристики на дехуманизиращата същност на индустриалната цивилизация (Градът-ад и хората-марионетки), повествованието "декорира" "Никотиана" с инфернална демоничност - гради представата за зло праезическо божество, което по думите на Кръстьо Куюмджиев "с някаква божествена жестокост приема всички жертви в своето подножие, поглъща и анихилира личности и съдби, за да се получи вместо просперитет пустота".

Димитър Димов с образа на "Никотиана" налага на читателя готическо мрачна алегория с претенцията на многозначителен символ, възлагайки на този образ функцията на централна ос на романа, която ориентира и детерминира всички геройни съдби, лични и колективни екзистенции. Хората, служещи в "Никотиана", са без лична инициатива, те са марионетки, чиито драми се определят от свръхвластта на тютюневия капитал. Така в романа се налага (в съгласие с идеологемата за "капиталистическия гнет") антиутопичната визия за един дехуманизиращ се свят на несвобода.

Фаталистично съдбовното начало на "Никотиана" се подкрепя и с мрачно романтичeskата алюзия с отровата никотин. Мотивът за отровата (обвързан с мотива за болестта) чрез "Никотиана" въвежда не само темата за погубващата власт на парите, но е и опит за внушение относно неизбежно детерминираната гибел на този свят. Отровата на "Никотиана" фатално засяга всекиго, попаднал нейните сфери. А Борис Морев е дори наркотично увлечен от нея - в образа поведението са

засилени сомнамбулно-психеделичните характеристики - така се представя концептът за гибелно съдбоносното значение на капитала за човека. Борис става "най-демоничен представител на тютюневия свят" и "се превръща в служител и жрец на чудовищното божество "Никотиана" (Кр. Куюмджиев).

Служенето на "Никотиана" - недвусмислено уподобен от Димов с мотива за Фауст и Мефистофел - е за да се постигане на власт и мощ е жертване на позитивно човешкото в името на негативно свръхчовешкото. Борис се превръща от личностна самостоятелност в автомат за печелене на пари с маска на човек. Той е опразнен от морално съдържание, лишен е от дара да съчувства. Подобен процес се развива и у Ирина - постигането на висшето общество, добиването на блясък и разкош преобразява лирично мечтателната девойка в "платена жена, хладна развратница, студена търговка със себе си" (Кр. Куюмджиев).

Въплъщавайки в образа на "Никотиана" комунистическата идеология за "неумолимия закон на буржоазното общество" и "властта на парите", Димов обвързва с интелектуална виртуозност идеологичното с екзистенциалистката визия за духовната аниhilация на личността в ужасяващо абсурдния свят на цивилизацията. Разкрита е убийствено сивата делничност на едно битие, което опустошава човешката душа, лишава човека от духовна алтернатива, тласка силните личности към пустотата, нищото. Завоюването на "Никотиана" за Борис се оказва тотална загуба смисъла на съществуване.

Светът на "Никотиана" се оказва един лабиринтен свят на драми и трагедии, на съкрушаване на характери - свят на морална безизходност, на човешка обреченост.

Темата за разрухата и гибелта "стария свят"

Романът "Тютюн" очертава два аспекта на разрухата: рухва обществената система, но рухва и нравственият свят - сгромолясва се Борис Морев, личността, репрезентативна на "Никотиана". Димов представя това срутване като стихия, повличаща всичко, свързано с Борис - германците, българските промишлени и търговски магнати, Костов, Ирина и т.н. Героите на този свят са едновременно виновници и жертви на разрушителния процес, макар и в различна степен. Те, очаровани от гибелната прелест на този загиващ начин на живот, навлизат в него съдбовно и сами стимулират рухването на един свят, белязан като "исторически обречен", преследвайки свои цели, често откъснати от главната закономерност. Съгласно цялостната романова идейност и авторова инстанция, пропадането на "Никотиана" и залезът на обществената система не подлежи на съмнение. Функцията на основните герои - и като характери, и като съдби, и като интимно битие - е да онагледяват този социално-политически ("дълбоко обусловен" и "исторически мотивиран") прелом. Техният живот представя в частен план упадък на "Никотиана", чрез съдбите на героите се "разкрива" последователната логика на неумолимите събития.

Рухването е перспектива на повествованието и повествователя. Д. Димов "дарява" характерите на

двамата герои с ограничена историческа прозорливост и нито Борис, нито Ирина разбират, че идва краят на техния свят. Според Морев светът може да се променя като видимост (конюнктурата на немския политически приоритет да се замени с друга), но същностно е непроменим: парите ще продължават да са закон на обществото, златото ще продължава да е фундамент на социалната система - и на личната Морева воля за власт. Затова той продължава да крои финансови удари и в последните дни на своя свят (и на своя живот).

Подобни мотиви движат и Ирина, която доживява смяната на обществения модел. Първоначално и тя е уверена в способността си да се интегрира в новата социална ситуация, но след обречените си опити прозира своята непригодност в новите условия и осъзнава излишността си като личност от вече отишла си епоха.

"Тютюн" е историята на агонията и гибелта на една обществена система, на една цивилизация, въплътена в персонажите на Борис, Ирина, Костов, Фон Гайер. Техните лични драми са неутрализирани от общата историческа перспектива, която детерминира обречеността на елитното съсловие като (оптимистична) закономерност и необратимост. Чрез темата за рухването авторовият замисъл осъществява двойка роля - осъжда миналото и утвърждава на кредит още неосъществения бъдеще. Убедителен художествен образ на това бъдеще Д. Димов не предлага. За него и за романовия текст е достатъчна вярата в правилността на марксистката интерпретация на историческия процес, както и категоричността на присъдата над героите от "предишния обществен строй".

Темата за отчуждението сред елита ("Адът - това са другите")

Картината на света, разкрита чрез съдбата на героите в романа "Тютюн", води до заключението, че всеки човешки живот е поражение и всяка амбиция сама по себе си е луда и безсмислена, че всеки човек е самотен и нищо не го свързва с милионите други човешки единици. В такъв свят всички са чужди един на друг и нищо не може да направи близки два човешки индивида, между тях винаги ще остава космически неизмерима метафизична пустота. Всеки е чужденец навсякъде (Албер Камю) и всички са чужденци един за друг. Всички връзки, които би трябвало да свързват света и хората в една цялост, са се разпаднали, дори и отделният човек не е цял, а конгломерат от отделни късове субективно време, от различни мигове на съществуване и така личността остава чужда на самата себе си.

Животът на Ирина, на Борис Морев, на фон Гайер е процес на вледеняване, на бавно умиране, на окаменяване на душата. Чужди на всичко - на род, на съсловие, на нация, на цивилизация,- те стават чужди на самите себе си. Върховният разпад води героите до разпад на собствената им самоличност. Те са устремени към нещо, но достигат до нищото. Животът на човека започва да изглежда абсурден и невероятен, самото човешко общество - абсурдно, един безсмислен водовъртеж, една дяволска въртележка, един демоничен затворен кръг на амбиции, злоби, бесовски танц, който се върти безкрайно. Всички човешки стремежи се превръщат в Сизифов

камък, влачен с неистови усилия към желания връх, откъдето отново и отново се сгромолясва.

Романът на Д. Димов се очертава като роман на онова поколение, чието социално битие се осъществява като процес на алиенация - най-вече чрез биографията на съзнателния живот на Борис и Ирина. Тяхната история започва с всекидневието на провинцията през 20-те и 30-те години на XX в., представено в неговата стагнация, баналност и уморителна повторителност. Всекидневие със смазваща депресивност, която погасява каквато и да е активност и инициативност. В такава среда двамата млади герои - Борис и Ирина - се чувстват затворени, ограничени и осъдени на тягостно бъдеще, без перспектива за живот, съответстващ на романтичните им представи за себerealизация. Ирина и Борис жадуват нещо различно и възвишено. Техните страстни пориви издават силната им воля и амбиция да бъдат други. Те не желаят обстоятелствата да ги унифицират до членове на провинциалното еснафско гражданство с неговите дребни емоции и проблеми. Така още в началото на романа в характеристиката на героите демонстрира тяхната отчужденост от родната среда (хоризонтално - периферийна, маргинална; вертикално - йерархично ниска) и провинциалния ценностен хоризонт. Зададено е и страстното им желание да постигнат нещо ново, велико, значимо и необикновено. Отчуждението присъства в класическия конфликт "бащи и деца". У двамата герои се проявява дълбоко и непреодолимо различие в представите за начина на живот, от тези на семейната им среда. Борис страни от баща си, смята го за празен мечтател и бърбивец, чийто живот е нагледен пример за пропиленни възможности. Ирина също живее с мисълта за бягство от средата на баща си. Тя вече е скъсала с традиционната, презира роднините си от село.

- себенадмогване и себепознание

- кариерата и успехът на Борис - надхвърляне на собствената си среда

- хюбрис (разговор между Костов и Барутчиев) - краен индивидуализъм и дехуманизация

Отчуждението на идеологията

Авторовата концепция на Д. Димов е свързана с пресъздаването и белетристичното проследяване на гибелната роля на света на "Никотиана" и на неговата отрова върху живота на хората от двете страни на класовата бариера. Проклятието на "Никотиана" тегне върху всичко. То не е само в отровената кръв на Мария, в духовното опустошение на Ирина, не само в дегенерацията на Борис или снобското видиотвяване на Костов. То също така е и в болезнената деформираност на съдби и характери на хора от "другия бряг" - на онези, които ще погребат света на "Никотиана". Така това мрачно чудовище придобива почти магично присъствие в живота на всички. В борбата с него или за него са се отровили от гибелното му дихание и едните, и другите. Неговото проклетие тегне и над личността на Варвара, то може да се усети и в мизантропичния фанатизъм на Лукан, и в сектантското себеотрицание на Лила. Те не са по-малко убоги от другите - всички те носят в себе си в различно качество белега на човешкото убожество и не могат да се освободят, докато живеят

заедно в този социален свят.

Замяната на естествената човечност с идеологическа догматика, превръщането на нравствената безпринципност в сляпа безкомпромисност и фанатизъм представят другото лице на отчуждението в "Тютюн". Павел и Лила - огледалните образи на главните герои в романа -са волеви натури, но индивидуалният им порив се реализира в системата на лявата колективна идеологическа ценностна система, която изисква себеотдаване (а не себенадмогване, още по-малко себепознание). Те са неспособни да прозрат сложността на живота, най-висшето лично качество за самите тях е вярността в идеологемите на комунизма. Затова комунистите в "Тютюн" са представени като аскети, като опасни фанатици на своята вяра, които не признават ценността на личните чувства и се боят от света на природата и земните страсти. Те приличат на мрачни пустинници, които спасяват душите си, ограждайки се от живота на милионите. От образите на комунистите в "Тютюн" лъха на нещо студено и неприветно, на отшелническа самотност, фанатична сухота и неприязън към душевния свят, към естеството, към човешкото.

Идеологическата вяроност на тези герои ликвидира най-естествените връзки на човека - връзките с най-близките хора. Отчуждени се оказват не само Борис, Ирина и Костов (хората на "стария свят"), но също така и Павел, Лила, Лукан (борците за "светлото бъдеще"). Разкъсани са не просто родствените връзки, засегната е нормалността на човешкото общуване и най-вече способността да се разбира различното мнение (и на свои, и на чужди) и да се прощава. В края на романа, вече станал генерал, Павел Морев (другият Морев на новата власт), в опита си за оправдание пред снаха си, с потресаваща искреност изповядва морала на новата система: над роднинството, над интимността, над човечността той поставя Партията, доктрината, кариерата. Враждебността и неопрощението се налагат като критерии на "новото време" за взаимоотношения с другомислещите, с "победената класа". Вече дори и мъртвият продължава да бъде враг. Така се оголва ампутираната от човечност природа на хората с "железна воля". Защото издигането на неспособността за прошка като висока ценност обозначава деформирането на мярката за човек и човещина. Победителите в исторически план се оказват победени в полето на хуманното. Но злоещото в този фанатизъм е, че неговите носители не узнават своето поражение, не осъзнават самотността си, не разбират отчуждеността помежду си и у себе си. Като образи комунистите в "Тютюн" дори не са трагични. Трагедията е извън тях - в лишеното от болката на страданието отчуждение.